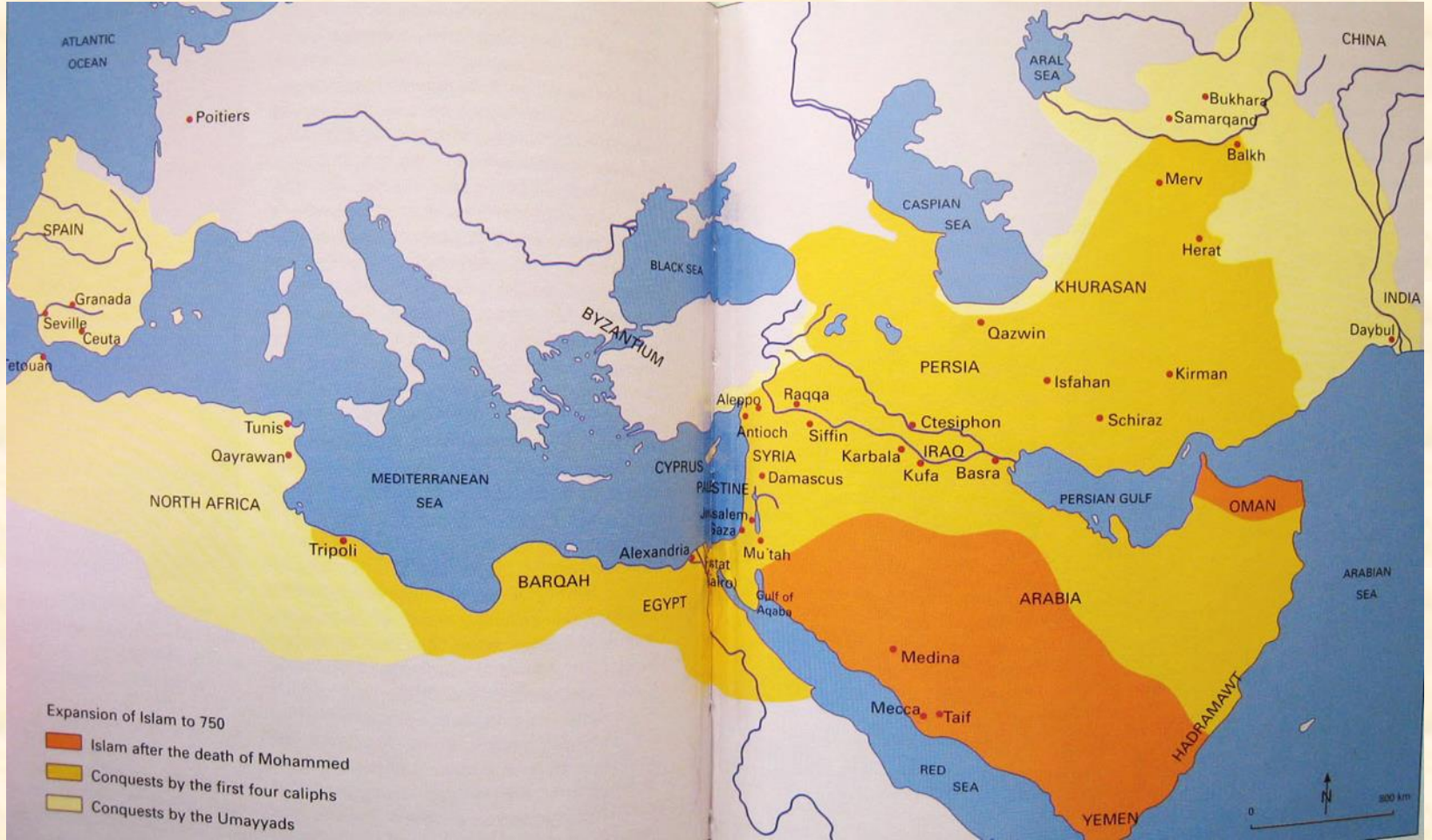

درس تاریخ شهر در ایران

معنای شهر در اسلام
و
ساختار مفهومی - کالبدی شهر اسلامی

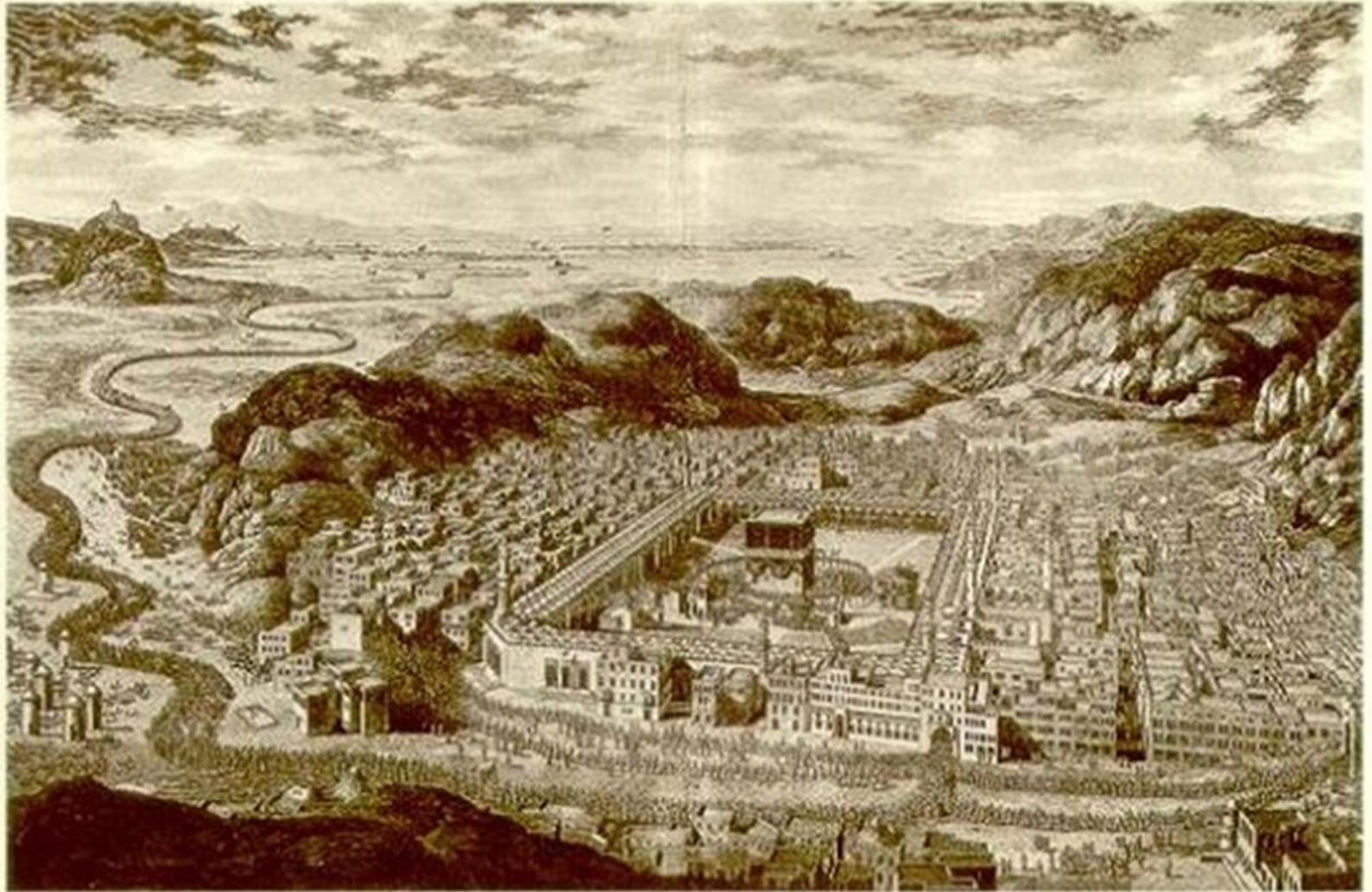
دکتر لادن اعتضادی
دانشگاه شهید بهشتی
۱۴۰۳

عرصہء جغرافیائی تمدن اسلام

شهر در اسلام و ساختار مفهومی - کالبدی شهر اسلامی

بعد از مکه یک شهر مذهبی - تجاری، مدینه شهر مذهبی - سیاسی - تجاری ظهور می کند

معناک شهر در اسلام و ساختار مفهومی - کالبدک شهر اسلامی

بر اساس نظریهٔ نجم الدین بemat
در کتاب: شهر اسلامی

شهر اسلام یا شهر اسلامی؟

معنا و ساختار مفهوم - کالبدگ شهر اسلامی

از نظر «بمات» شهر اسلامی عبارت است از نمایش فضایی شکل و ساختمان اجتماعی، که بر اساس ایدئال های اسلامی.

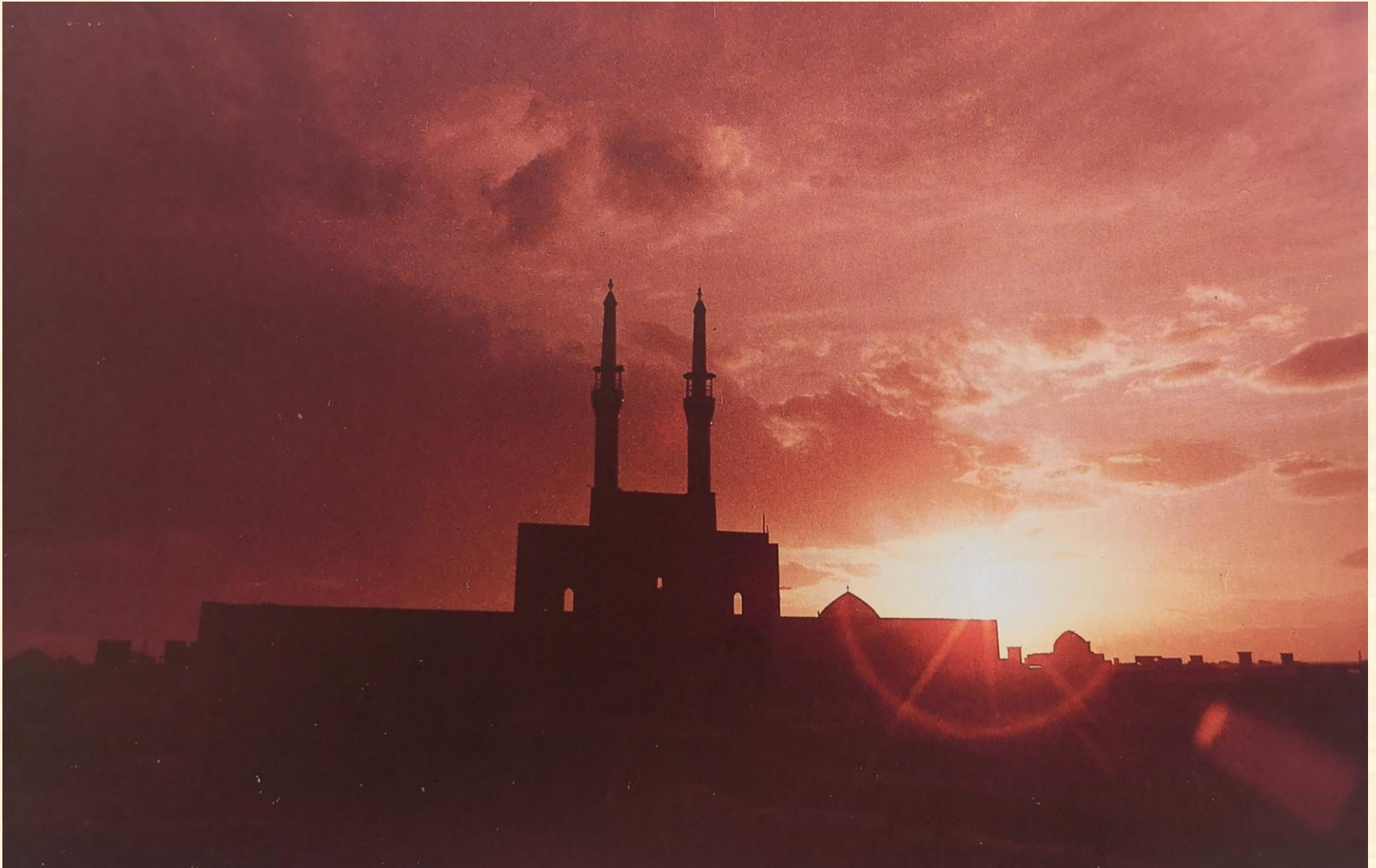
اما فراتر از مفهوم اجتماعی، اصل دیگری بر جامعه مسلمانان حاکم است و آن محدود نبودن به زمان و نداشتن جغرافیای خاص است که مفهوم «امت اسلامی» آن را تعریف می کند.

«امت» جماعتی است که یکسری آداب و روش زندگی را مشترکاً رعایت می کند، جامعه ای که بسوی یک قبله واحد روی می کند و [شهر] قبل از آن که به عنوان یک محل سکونت مطرح شود به صورت یک «جهت نگاه» تعریف می شود.

چرا که شهر در دوران اسلامی با مسجد آغاز می شود که رو به قبله دارد.
؟؟؟؟؟؟ قابل بحث است.

ساختار معنایی شهر اسلامی

مسجد آغازگر شهر در دوران اسلامی (در کدام مناطق؟)

مسجد بنیان اتحاد جامعهء اسلام

مسجدی در واحه

(دانستن شرح مسجد قبا و مسجد نبی)

۱- پیدایش شهرها با ساختار اسلامی

۲- توسعه شهرها با ساختار جدید

۱-۱- مدینه النبی: (شهری از مهاجرین و انصار الگوی مفهوم و ساختار شهر در تمدن اسلامی)

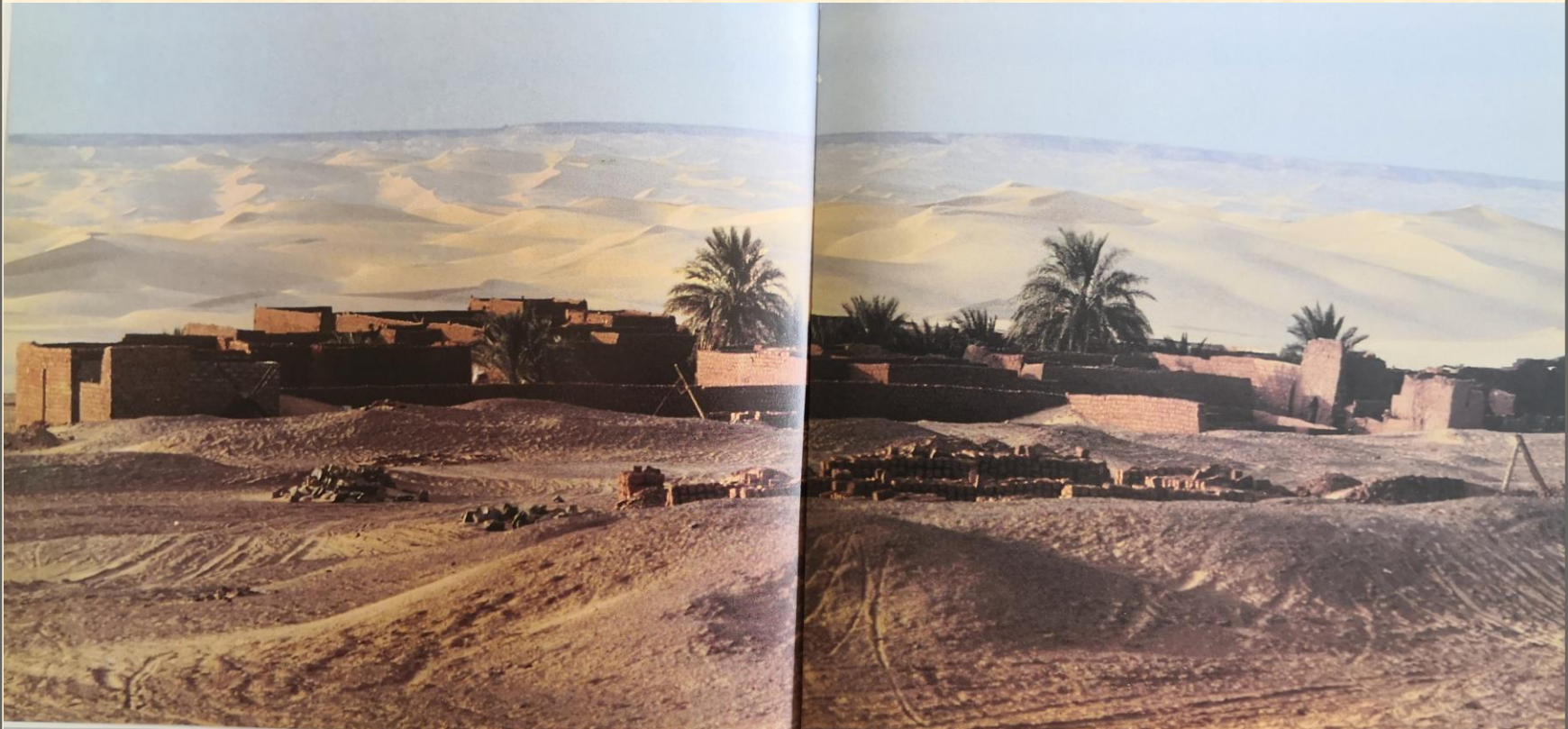
۱-۲- شهرهای نوبنیاد پادگانی: (بصره و کوفه و انواع رباطها)

۱-۳- شهرهای نوبنیاد حکومتی: (شیراز و بغداد)

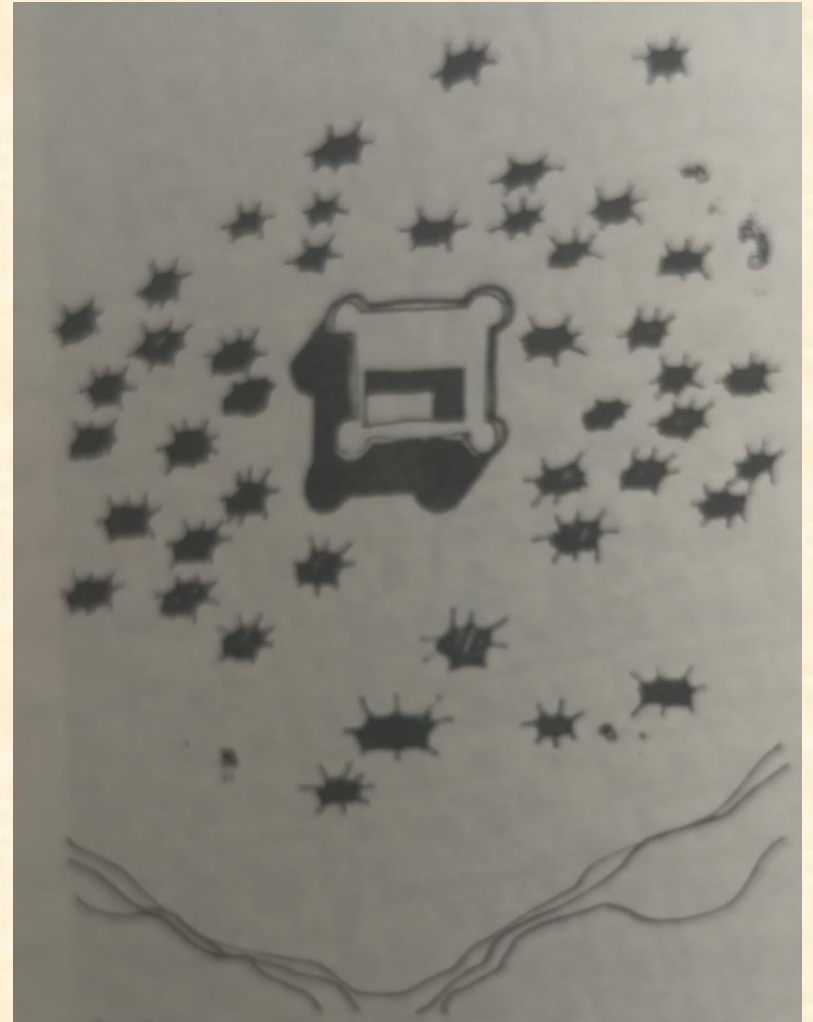
۲-۱- توسعه شهرهای تمدنهای پیشین در قالب ساختاری جدید: (نیشابور، ری، و ...)

شمایه از نخستین شهرها در عربستان

شاید بصره و کوفه که خارج از عربستان و در مرز ایران بودند، پس از وضعیت کپر نشینی اولیه به صورتی جدید درآمدند.

شهر در اسلام: بنیادهاک ساخت شهر اسلام در سرزمین هاک مفتوحه نحوه آغاز استقرار در پیرامون شهرهای مفتوحه در صدر اسلام

معناک شهر براء امت اسلام

از دید نجم الدین بemat:

"برای فرد مسلمان شهر مفهوم خاصی دارد زیرا چه در هرات یا سمرقند، چه در بغداد یا فاس، او پنج بار در روز شهر خویش را فراموش می کند و از آن خارج می شود و در ذهن خود به سوی شهر دیگری نظر می اندازد که آن شهر «مکه» است."

منظور او مکه بواسطه «کعبه»، آن مکعب سیاه است که مقصد معنوی «امت واحده» اسلامی است.

حال ظرف این امت واحده همان «بیت الاسلام» است. شهری [حاوی معنا] که با بعد انسانی اش مطرح می شود.

* معنای شهر اسلامی را در کتاب «شهر اسلام» اثر نجم الدین بemat که با عنوان «شهر اسلامی» ترجمه شده بخوبی می توان پی گرفت.

تصور بسات و سایر محققان، از شهر اسلامی، مکانی محکم، امن و سالم برای «امت» اسلامی است.

همان است که به آن می‌توان «بیت الاسلام» گفت.
این البته شهر ایدئال اسلامی است نه قاهره یا اصفهان یا سمرقند، بلکه جایی که امت واحده در آن در امنیت و سلام به سر می‌برد.

اما جای پای این ایدئال‌ها را در جای جای شهرهای مسلمانان می‌توان یافت: طبری در بارهٔ احداث شهر کوفه می‌نویسد که نخستین بنای این شهر با مسجد آغاز شد و برای ابعاد آن از تیراندازی خواستند تا به چهارسو تیر بیندازد. که عملی نمادین و معنوی برای تعیین ابعاد مادی مسجد است. اعمال نمادین یا روایات اسطوره‌ای برای پی افکندن «شهر» ریشه در غالب فرهنگ‌های کهن دار، از جمله آتن یا رُم

از نظر بسات شهر اسلام یا دارالسلام به منزلهٔ خانهٔ یک خانواده است که هم‌پیوندی افراد آن از ابعاد مادی و معیشت فراتر رفته و بعدی معنوی یافته‌است.

اگر پولیس یونانی با شهروندان همساز از نظر اقتصادی و تجارت معنی می‌شود و شهر رومی با شهروندانی تعریف می‌شود که در هر کجای امپراتوری شهروندان «رُم» و وابستگان امپراتور از بعد سیاسی هستند، اما شهر اسلامی جامعه‌ای را دربر دارد که پیوندی معنوی آن‌ها را گرد هم آورده‌است.

انواع شهر در تاریخ تمدن اسلام

در تاریخ جهان اسلام شهرهای زیادی شهرت یافته‌اند که گرچه هیچ‌یک نماد کامل شهر ایدئال اسلامی نیستند اما هر یک به وجهی بیانگر شهر اسلامی بوده‌اند.

۱- شهرهایی که بواسطه تجارت و قرارگیری در مسیر عبور کاروان‌ها و یا بندرگاه پدید آمده یا رشد کرده‌اند، در این شهرها تجارت نقش مهمی ایفا می‌کرده و بازار عامل رونق اقتصادی، و همزمان قدرت حکومت و نیز شکوفایی فرهنگ اسلامی و تعدد مساجد و مدرسه‌ها می‌شده است، مانند: اسکندریه، صور، عکا، تونس، جدّه، بصره، مسقط، تا آسیای جنوب شرقی و آفریقایا شهرهای مسیر ابریشم (که عمدتاً از پیش موجود بوده و در دوران اسلامی شکوفا شده‌اند). مانند سمرقند و شهرهای ماوراءالنهر تا نیشابور و ری و بغداد که علاوه بر بازار پر رونق، محافل مذهبی مهمی در آنها شکل می‌گیرد و مرکز شهر غالباً با مدرسه، خانقاه در کنار مسجد و میدان و بازار تعریف می‌شده است. یعنی شهر با مراکز علمی و مذهبی و حکومتی ساختار پیدا می‌کرده است.

۲- شهرهای نوبنیادی چون مدینه، کوفه و بصره که نقش حکومت و قدرت در آنها علی‌رغم بنیاد اولیه‌شان که تجارت بوده غلبه یافته و بعضاً مانند بصره و کوفه تخریب شده و سپس به دست مسلمانان برای اقامت سپاهیان ساخته شدند. این شهرها، به تدریج مرکز حکومت یا خلافت شده و الگویی شبیه مدینه پیدا می‌کنند.

۳- شهرهایی که جنبه تقدس موجب قدرت و شکوفایی آنها شده مانند نجف، کربلا، دمشق، قم و مشهد.

۴- شهرهای که جنبه تاریخی - فرهنگی و هنری آنها غلبه دارد مانند: قاهره، استانبول و اصفهان و پیشتر نیشابور و ری و بغداد.

از میان همه، بسات شهر «فاس» در مراکش را به عنوان نمادی کاملتر از شهر اسلامی معرفی می‌کند.

عناصر اصلی شهر اسلامی در همه این شهرها نقش ساختاری شهر را ایفا می‌کنند که به تعبیر ریچارد فرای عبارتند از:

الف- مسجد، نماد پایگاه اسلامی شهر (مذهب)

ب- دارالاماره یا ارگ، نماد پایگاه مدیریتی مبتنی بر شریعت اسلام (حکومت)

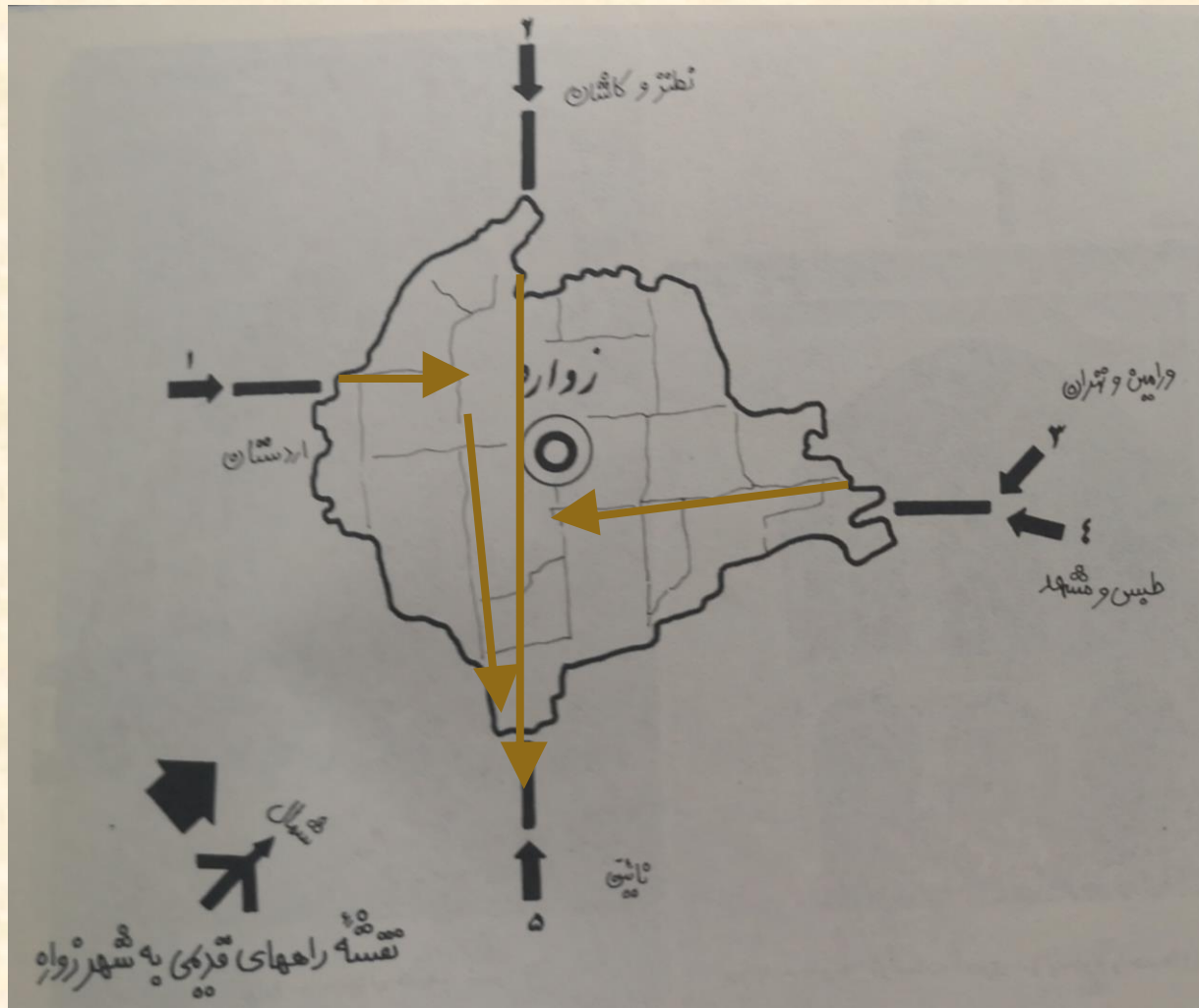
ج- بازار، نماد زندگی و معیشت مردم شهر اسلامی (تجارت و حرف)

د- محلات، نماد حضور و استقرار امت اسلام (جامعه مسلمان یا امت واحد)

* از نظر نباید دور داشت که امت اسلامی جامعه‌ای روادار باید باشد که در شهر اسلامی زندگی و معیشت و عبادت اهل کتاب را روا می‌دارد و محلات آنها نیز در ساختار شهر اسلامی حضور دارد.

نمونه بافت و ساختار یک شهر ایرانی - اسلام

عناصر ساختاری با معابر و محلات شهر درهم می‌تنند و «بافت شهر» (Urban Texture) شکل می‌گیرد.

دروازه‌ها مسیر راسته‌های اصلی یا بازار و استخوانبندی (ساختار) شهر را تعیین می‌کنند. بازار در ساختار شهر به مثابه ستون فقرات است و محلات که دور آن پدید می‌آیند، بافت این ارگانیزم هستند.

مسجد نماد شهر اسلامی و میدان و کاخ نماد شهر ایران

مسجد و مأذنه یا مناره، نماد بنیادین بصری و معنایی شهرهای اسلامی

بازارهای شکوفا و محلات متنوع قومی و صنفی نشانه شهرهای دوران اسلامی هستند که در ایران اواخر ساسانی صورتی جنینی ولی در شام و دمشق رومی صورت تکامل یافته داشتند.

عناصر ساختارک شهر ایرانی - اسلامی و اجزای آنها

الف: عناصر ثقلی شهر: (سه مرکز ثقل که در جمع مرکز شهر اسلامی را تعریف می کنند: مسجد، ارگ بازار)

۱- مسجد جامع که تعریف کننده و متمایز کننده شهر از قصبه و رستاق بوده و بعضاً شهرهای بزرگ به طور استثنایی و با اجازه خلیفه دارای چند مسجد جامع بوده اند.

مساجد متعدد کوچکتر در شهرها نقش مساجد محله ای را داشته و به نحوی مرکز محله را تعریف می کرده اند. مساجد جامع در آغاز بازار (در مرکز شهر) قرار داشتند اما به تدریج با رشد بازار به سوی دیگر شهر، در میان بازار قرار می گرفتند. مساجد جامع در مرکز شهر، مشرف به میدان شهر و نزدیک ارگ قرار داشتند. مساجد جامع، وسیع و پذیرای جمعیت شهر برای نمازهای جماعت بودند با شبستان ها و صحن ها، وضوخانه و حوض های آب و و بعضاً دارای پایاب قنات یک فضای کامل عبادی - اجتماعی بودند. در صحن مساجد درخت نمی کاشتند ولی جای این سبزینه و رنگ را در ایران، کاشی های رنگی در نمای رواق ها و ایوان ها و گنبد پر می کردند.

بعضاً مساجد جامع همجوار یا یکپارچه با مدارس بودند.

مناره ها و گنبد مساجد علاوه بر کارکردهای ایستایی یا کارآیی (مأذنه بودن) یا زیبایی (به علت پرداخت های هنرمندانه) که بحث های معماری هستند، از جهت شهر سازی نقش نشانه شهری را داشتند.

مسجد و مأذنه نماد بنیادین بصری و معنایی شهرهای اسلامی است.

مساجد نشانه‌هاک شهرک

جامع ورامین

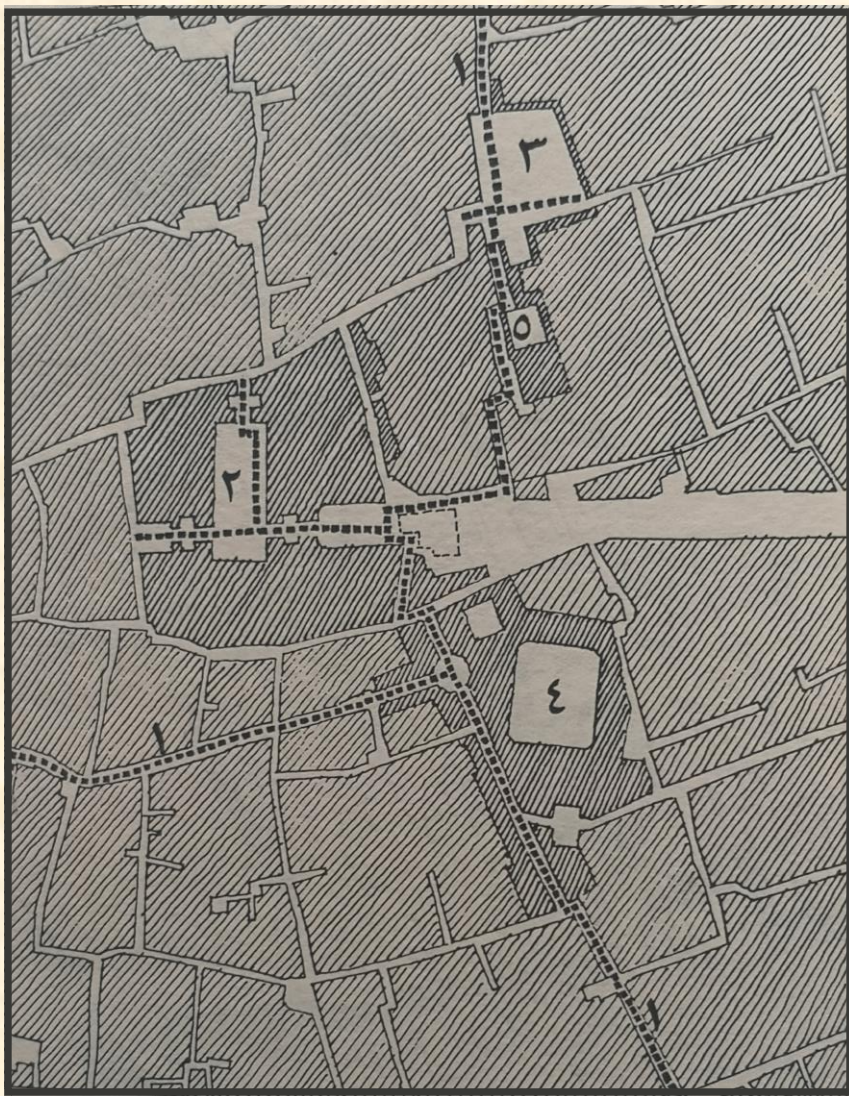
توجه به عنوان حضور از جاذبه گردشگری

جامع یزد

نمونهء بافت و ساختار مرکز شهر ایران - اسلامی

عناصر ساختاری با معابر و محلات شهر پیرامون مسجد درهم می‌تند

۱- بازار

۲- میدان و بازارچه

۳- کاروانسرا

۴- مسجد جامع

۵- سرا

مسجد جامع هسته اصلی شکل دهنده به
شهر اسلامی.

بازار عنصر ساختاری همچون ستون فقرات
شهر است. (یزد)

*در این نقشه ارگ یا دیوانخانه شهر موجود نیست.

درس تاریخ شهر در ایران

پایان بخش

معنای شهر در اسلام

و ساختار مفهومی - کالبدی شهر اسلامی